

"קב לכתף" – היבטים הלכתיים של תאונת עבודה בת 2000 שנה

הקדמה

במאה הקודמת פורסמו מספר ספרים על ידי חוקרים ורבנים שעסקו בדיני עבודה במשפט העברי¹⁻⁵.

מעיון בספרים אלו ניתן ללמוד שסוגיות שונות שהן מענינו של רופא תעסוקתי בימינו אנו, כגון עבודת נשים ונוער, כושר עבודה של עובד חולה, תדירות ביצוע בדיקות תקופתיות לכשירות לעבודה, מגבלת גיל מקסימאלי לעיסוקים מסוימים, תיאורי תאונות עבודה ועוד עוררו עניין בחיים היהודים בקהילות שהיו מפורזות ברחבי העולם העתיק.

מאמר זה יתמקד בהוראת דין ("קב לכתף") שנוגעת למקרים שבהם עלול להיגרם נזק לעובדים כתוצאה מעבודתם. מהוראת דין זו ניתן ללמוד על תאונות עבודה שהתרחשו בארץ ישראל לפני כאלפיים שנה. הוראת דין זו היוותה בסיס תקדימי לפסיקה בעניינים שנדונו ונפסקו על פי המשפט העברי. מקרה זה יתואר תוך הצגת דעות והתייחסות החכמים לאורך הדורות שנראית רלבנטית גם כיום לעוסקים בעולם הרפואה התעסוקתית.

תיאור התאונה – "קב לכתף"

הוראת דין זו עוסקת בנזק שעלול להיגרם לכתף (על משקל בעלי מקצוע: צבע, רכב, חמר וכו') כתוצאה מהוספת מטען שמשקלו **קב** על המטען שהוביל הכתף. הכתף הוא אחד מבעלי המקצועות המתוארים במספר מקומות בספרות התלמודית. כך למשל מצאנו את "החמר שמסר לכתף.. הכתף שמסר לבנאי" (ברייטא בבא מציעא ק"ח, ב) "אונקלי של כתפין" (כלים פ"ב מ"ב) ועוד. זהו כינוי נפוץ בספרות בארץ ישראלית התנאית

1. ש. ורהפטיג. דיני עבודה במשפט העברי. הוצאת מורשת, תל אביב, תשכ"ט.
2. ש. ורהפטיג. תשובות בדיני פועלים, הוצאת מכון הרי פישל, ירושלים, תשנ"ג.
3. מ. פידלינג. תחוקת העבודה – מקורות לתחוקת העבודה לפי דיני התורה. הוצאת משה שרייבר, ירושלים, תש"ה.
4. ש. בר-אדון. דיני עבודה – אוסף הלכות ומנהגים ביחסי עובדים ומעבידים. מאמרים והוצאות על יסודות המשפט העברי. דפוס "אות" חיפה. תש"ב.
5. ח. ז"ק. ספר עבודת חיים ועבודת עבודה. על הלכות פועלים. בסיוע מוסד הרב קוק. דפוס הרב לויצקי. תל-אביב. תש"ו.

והאמוראית לנושא משאות, המקביל לסבל⁶⁻⁷. קב היא מידת נפח הלכתית המתורגמת למשקל על פי שיטת הרמב"ם שמתייחס למשקלה של דרהם (מטבע שהייתה נהוגה בשימוש במשך מאות שנים באימפריה הערבית). על פי שיטת ר' חיים נאה משקל הקב הוא 1.38 ק"ג ועל פי שיטת החזון איש מדובר על משקל של 2.39 ק"ג.

הוראת הדין שעוסקת בנזק שעלול להיגרם לכתף מופיעה בשלושה מקורות שונים: בתוספתא (מסכת בבא מציעא [ליברמן] פרק ז הלכה י'), התלמוד הירושלמי (בבא מציעא פרק ו, דף יא, א) וכן בתלמוד הבבלי (בבא מציעא פ, ב). על פי שלושה מקורות אלו המעביד או השוכר את שירותיו של הכתף שהוסף את המטען העודף – בשיעור קב – חייב בנזק שארע לסבל.

בדיון בתלמוד הבבלי לגבי התאונה (מסכת בבא מציעא דף פ עמוד ב) השואל מבקש לדעת מה הבסיס המשפטי להטלת אחריות על המעסיק/השוכר את השירותים, שהרי, הכתף (הסבל) הוא בר-דעת ואחראי למעשיו, ויכול להשליך את המטען העודף, שנשיאתו מעבר ליכולתו. העובדה שבחר להמשיך ולשאת את המטען העודף מנתקת את הקשר הסיבתי אל המעסיק האחראי להעמסת היתר. כלומר, מאחר והסבל היה מודע לכך שהמשא כבד מכדי יכולתו ובכל זאת לא השליכו, הרי הוא כמי שחבל בעצמו ואין לחייב את המעביד בנזקו.

תשובה לשאלה זו ניתנה ע"י שלושה אמוראים: אביי, רבא ורבא אשי.

אביי מסביר שמדובר בתאונה שהתרחשה מיד מכובד המשא בטרם הספיק הסבל להשליכו מעליו. כלומר, המדובר במציאות עובדתית מאוד צרה. אחריות המעביד היא מוחלטת משום שהסבל כלל לא עמד בפני יכולת בחירה אמיתית. לו היה לסבל די זמן להשליך את המטען העודף מעליו כי אז המעביד לא היה אחראי לנזק.

רבא, טוען כי הדיון בתוספתא מתמקד בשאלת השכר המגיע לסבל. דהיינו, אפילו תימא (אפילו תאמר) בשלא חבטו לאלתר, לא צריכא אלא לאגרא יתירא (לא נדרשה הלכה זו, אלא ללמד כי הסבל זכאי לתוספת שכר בגין המטען העודף). לפי הבנת רבא, סוגית "קב לכתף" לא עוסקת כלל בשאלה על מי האחריות לנזק שאירע לסבל, אלא בשאלה של גובה התשלום המגיע לסבל. מה הוא עודף מטען המזכה בתוספת תשלום ואין לראות בנכונות הסבל לשאת את המשא העודף כמחילה וויתור. (ראה: שיטה מקובצת על מסכת בבא מציעא דף פ, ב).

6. מ. איילי. פועלים ואומנים. מלאכתם ומעמדם בספרות חז"ל. הוצאת יד לתלמוד. 1987.
7. מ. איילי. אוצר כינויי עובדים בספרות התלמוד והמדרש. מהדורה שנייה. ספריית "הייל בן חיים" הוצאת הקיבוץ המאוחד. 2001.

האמורא השלישי שמתייחס לסוגיה זו הוא רב אשי שסובר שחבות השוכר בנזק הסבל גם אם המשא הנוסף לא מוטט את הסבל מיד. רב אשי סובר כי אף על פי שהסבל הוא בר דעת מכל מקום יש לחייב את השוכר בנזקו מכיוון שהשוכר לא הודיע לסבל שהמשא הוא מעבר לנהוג ולמקובל. הסבל סבר לתומו שהקושי בנשיאה נעוץ בו עצמו, מפני חולשה שתקפה אותו ולא מפני עורף המשקל. לכן, מכיוון שהשוכר הטעה את הסבל – חייב הוא בנזקו. כלומר, המעסיק/השוכר את שירותיו חייב בגילוי נאות ועליו להביא לידיעת הסבל כי המטען הוא גדול מן המקובל. במקרה הנדון, עובדה זו לא הובאה לידיעת הסבל ועל כן הוא תלה את כובד הנשיאה בחולשתו שלו, ומכאן חבותו של השוכר את שירותיו.

אחריות המעביד לנזק שנגרם לעובד בתאונת העבודה – פסקי הלכה

פסק ההלכה על פי ה"שולחן ערוך" הוא קצר – "הכתף שהוסיף על משאו קב אחד והוזק במשא זה, חייב בנזקו, שאע"פ שהוא בן דעת והרי הוא מרגיש בכובד המשא, יעלה על לבו שמא מחמת חוליו הוא זה הכובד" (חושן משפט הלכות שוכר, שח, ז). השולחן ערוך פוסק כדעתו של רב אשי. כלומר, גם אם המשא הנוסף לא מוטט את הסבל מיד ועל אף שהסבל הינו בר דעת בכל מקרה המעביד חייב בנזקי הסבל אם הוסיף לו משקל מעבר למשקל שסוכם קודם לכן.

הרי"ף כותב כי ההלכה במקרה של תאונת העבודה היא כרב אשי המטילה את החובה על המעביד כפי שהובא לעיל (בבא מציעא נ, א). הרמב"ם בהלכות שכירות פרק ד הלכה ז פוסק כמו הרי"ף וכך גם הרא"ש בפירושו למסכת בבא מציעא פרק ו.

מהאמור לעיל עולה כי במקרה זה של תאונת העבודה לא הייתה מחלוקת בין שלושת עמודי ההוראה שקדמו לר' יוסף קארו ועל כן לא נזקק להביא מפסקי הלכות של חכמים אחרים ולפסוק כדעת הרוב.

תמיהת הרמב"ן בסוגיית "קב לכתף"

הרמב"ן מציג תמיהה לפסיקה המחייבת את המעביד בנזקי הסבל כתוצאה מתאונת העבודה.

"הא דאמרינן בקב לכתף כסבור חולשא הוא דנקיט ליה. דמשמע דחייב משכיר בנזקו, תמהני וכי שומר הוא על גופו שישלם לו, ואי בשוכר עבד מחברו אף הוא פטור אפי' מפשיעה, ואם תאמר שנוקי אדם הן תימא הוא דהא לאו מכחו אתי ליה נזק ואפי' הטעינו הוא" (בבא מציעא פ, ב).

תמיהת הרמב"ן מבוססת על שתי טענות שהוא מעלה:

1. בניגוד למקרה שבו שוכר אדם סירה או גמל היכן שהשוכר נחשב שומר של המושכר, במקרה של מעביד הוא אינו נחשב שומר של העובד ולכן אין להטיל עליו אחריות לנזקים שנגרמו בתוקף מחויבות של שומרים.

2. המעביד לא יכול להיות אחראי לנזק שנגרם לסבל מאחר שהוא לא גרם לנזק זה במישרין, אפילו הוא זה שהטעין את המשא על גבו. שאלות אלו יכולות להסביר את עמדתו של רבא.

הרמב"ן מציג כאן תמיהה אך אינו חולק על עצם פסק הדין של הרי"ף לה הוא מחויב.

קשר סיבתי בין חשיפה לגורם סיכון תעסוקתי – נזק ישיר ועקיף

התמיהה של הרמב"ן זכתה להתייחסות של שני פוסקים ידועים שמתוכה ניתן ללמוד גם על היכרות המשפט העברי עם מושגים כמו קשר סיבתי ומנגנונים ישירים ועקיפים שקושרים בין החשיפה לגורם הסיכון התעסוקתי והנזק שנגרם כתוצאה מכך.

הראשון הוא רבי יואל סירקיש שכותב:

ונראה דחייב בנזקין אלו בין באדם בין בבהמה **מדינא דגרמי דכין דהוסיף במשא בידים הוי ליה כאלו הזיקו בידים**. ולא ידעתי מה היה קשה להרמב"ן (ב"מ פ, ב, ד"ה הא) כמ"ש וז"ל כסבור חולשא הוא דנקיט ליה משמע דחייב משכיר בנזקין תמיהני וכי שומר הוא על גופו שישלם לו וכו' ומביאו ב"י (ס"ח ד"ה ומ"ש בשם). וצ"ע. ("בית חדש" – חושן משפט סימן שח).

לדעת פוסק זה אין מקום לתמיהת הרמב"ן מאחר שהמעביד חייב בנזק שנגרם לסבל בין אם הוא אדם או בהמה ששכר. זאת מאחר שהוא בעצמו הוסיף את המשא בידיו, הרי זה כאילו הוא עצמו גרם לנזק במו ידיו.

פוסק שני שמתייחס בעקיפין לתמיהת הרמב"ן הוא רבי אריה הכהן שכותב:

"אבל בשיטה שם, ד"ה וכתב הריטב"א ז"ל (מגדולי רבני ספרד הראשונים, בן העיר סביליה 1250-1330), רב אשי אמר כסבור חולשא הוא דנקט ליה, וא"ת מכל מקום הוא הטעה את עצמו ולמה יהיה זה חייב עליו, י"ל מפני שהוא גרם לו הטעות שהיה סבור שאמר לו אמת, וכיון שעל פיו ועל סמך שלו ניזוק הרי זה **גיריה** כמראה דינר לשולחני ואמר לו שהוא יפה ונמצא שאינו יפה (ב"ק צט, ב), וכן כל כיוצא בזה עכ"ל בשם הריטב"א (החדשים שם). וזה נראה טעמא דהרמ"ה שהובא בטור (שם) ז"ל, ומסתברא דלא יהיב ליה אלא נזק בלבד אבל ארבעה דברים לא מיחייב אלא היכא דאזקיה בידים עכ"ל. והיינו משום דכיון דזה אינו נזק בידים אלא משום

דינא דגרמי ולא מיחייב בדינא דגרמי אלא בנזק ולא בד' דברים, אבל בחבטו לאלתר ורבץ תחת משאו בד' דברים נמי מיחייב. ועיין מ"ש בסימן (של"ב סק"ג) [של"ג סק"ב]: ("קצות החושן" על השולחן ערוך [סימן שח]).

רבי אריה הכהן מבדיל בפרשנותו זו בין נזק ישיר שנגרם לעובד על ידי מעביד ובין נזק עקיף שנגרם לעובד. במקרה זה המעביד לא גרם נזק ישיר לעובד בידיו אלא גרם לכך בעקיפין. ההבדל בין נזק ישיר ונזק עקיף הוא לעניין הפיצוי שעל המעביד לשלם לסבל. בנזק ישיר הפיצוי גבוה יותר מאשר בנזק עקיף, מאחר שבנזק ישיר המזיק חייב המזיק בתשלומי הנזק וכן חייב בתשלומי צער, רפוי, אובדן ימי עבודה ובושה בעוד שבנזק עקיף מחויב המזיק רק בתשלום פיצוי על הנזק עצמו. אך גם במקרה זה המעביד חייב ולכן אין מקום לתמיהת הרמב"ן. פוסק זה מדגיש את העובדה שהעובד סומך על המעביד שיאמר לו אמת, ובלשוננו חלה חובת "גילוי נאות" על המעביד. דהיינו, לא ניתן לומר כי הסבל "הטעה את עצמו" ועליו הייתה מוטלת החובה לברר בעצמו את כוונת המשא. חובתו של המעביד לגלות את האמת לעובד ולא להטעותו.

שני פוסקים אלו המשיבים לתמיהת הרמב"ן מבססים את פסיקתם על עקרון חשוב במשפט העברי "דינא דגרמי". מושג זה נקשר למושג הלכתי נוסף והוא "גרמא בנזיקין". מדובר על מושגים שבאים להבדיל בדיני נזיקין בין נזק ישיר ובין נזק עקיף. גרמי – הוא נזק עקיף שהגורם לו חייב בדיני אדם בעוד שגרמא הוא נזק עקיף שאין לחייב את המזיק בדיני אדם אלא בדיני שמים. גרמי וגרמא שניהם עוסקים בנזק עקיף אך בעוד שבגרמי יש וודאות ומידיות בקשר בין המעשה המזיק או החשיפה לגורם הסיכון ולתוצאה, הרי שבגרמא אין ודאות ומידיות בקשר בין המעשה המזיק או החשיפה לגורם הסיכון לנזק שמתרחש כתוצאה ממעשה זה.

מושג נוסף שמוזכר בפסיקתו של רבי אריה הכהן הוא "גיריה". גיריה בארמית פירושו "חיצו (חץ שלו)". גם עקרון זה מקשר בין המעשה לתוצאה וקובע כי גם כשהנזק אמנם אינו ישיר אך, קיימת שרשרת תהליכים שמקורה בירית החץ עד להופעת הנזק, הרי מרגע שנעשה המעשה, דומה הדבר ליריית חץ שבסופו של דבר עלול לפגוע ולהזיק. לכן ה"ורה את החץ" חייב בנזקים שנגרמו כתוצאה מכך גם אם אין מדובר בנזק מידי וישיר.

מעיון בתשובות שני פוסקים אלו אנו למדים על המודעות הרבה במשפט העברי לקיומם של מנגנונים שמקשרים בין חשיפה לגורם סיכון תעסוקתי והופעת נזק כשהחלוקה היא לנזק ישיר ונזק עקיף, כלומר נזק שאינו תוצאה ישירה של החשיפה לגורם הסיכון, אלא תוצאה של שרשרת

תהליכים שמביאה בסופו של דבר להופעת הנזק אצל העובד החשוף לגורם הסיכון.

הרב איסר זלמן מלצר התייחס לשאלת ההסתברות להופעת הנזק כתוצאה מחשיפה להופעת גורם הסיכון בהקשר לסוגיית "קב לכתף". בהוספות והערות שכתב על ספרו של הרב מ. פידלינג "תחוקת העבודה – מקורות לתחוקת העבודה לפי דיני התורה"³ הוא כותב:

אמנם יש להעיר מדין **קב לכתף**... שאינו חייב אלא בנזק ולא בד' דברים ואולי יש לחלק ממשא המוטל על האדם שאינו כמו עושה מעשה ועוד יש לומר דשם אין ההיזק מצוי אלא שאפשר להיזוק ובוזה אינו חייב אלא בנזק אבל כאן יש לדון **במכונה מקולקלת** באופן שההיזק מצוי שזה ודאי.

על פי תפיסתו של הרב מלצר יש להבדיל בין פועל שניזוק כתוצאה ממכונה מקולקלת לבין פועל שניזוק כתוצאה מתוספת המשקל כמתואר בסוגיית "קב לכתף". בעוד שמכונה מקולקלת תגרום באופן ודאי לנזק לפועל העושה בה שימוש, אין הדבר כך במקרה של הוספת משקל לסבל. במקרה כזה, ייתכן שיופיע נזק אך ייתכן גם שלא יקרה דבר לסבל. המשפט העברי מבדיל בין תשלום הפיצוי לסבל שהוא נמוך מהתשלום שיש לשלם לפועל שניזוק מהמכונה המקולקלת עקב הבדל בהסתברות להופעת הנזק כתוצאה מהחשיפה לגורם הסיכון התעסוקתי.

תקן רפואי-תעסוקתי למשקל מירבי המותר לנשיאה

רש"י (רבי שלמה יצחקי) בפירושו על סוגיית "קב לכתף" כותב:

קב לכתף – קב הוי תוספת לאדם הנושא בכתף, וחייב המוסיף בקלוקלו, מכאן אתה למד **שמשא אדם בינוני שלשים קב** שהן חמש סאין, דתנן: תוספת החמור שלשה קבין שהן חצי סאה, ומשאו לתך חמש עשרה סאין, אלמא: תוספת אחד משלשים במשא הוא, ואשמועינן דאם הוסיף עליו קב – חייב, לקמן פריך: והרי הוא בן דעת, אי לא מצי ביה – לשדייה אארעא.

רש"י מפרש את התוספתא "קב לכתף" ואומר שקב הוא תוספת של קב אחד למשא שאדם נושא על כתפו ומוסיף שהמשקל המירבי שאדם בינוני יכול לשאת הוא שלושים קב. רש"י למד זאת מניחוח הסוגיה בתלמוד הבבלי, במסכת בבא מציעא פ, ב, שם דנים בשאלה מה היא תוספת משא משמעותית לבהמות משא ולומדים שמדובר על תוספת שהיא אחד חלקי שלושים מהמשא המרבי שהבהמה יכולה לשאת. על פי פירושו של רש"י,

בעת שהתרחשו תאונות עבודה מהסוג שבו עוסקת הוראת הדין בתחילת האלף הראשון לספירה, היה מקובל תקן תעסוקתי למשקל מירבי שמותר לנשיאה על ידי סבל והוא שלוש קב. שלושים קב. על פי שיטת רבי חיים נאה המוזכרת לעיל שוות ערך לכ-40 ק"ג ועל פי שיטת החזון איש מדובר על משקל שווה ערך לכ-69 ק"ג. תוספת של קב או 1.38 ק"ג על פי שיטת רבי חיים נאה או 2.39 ק"ג על פי שיטת החזון איש על משקל מרבי זה היא משמעותית והמעביד שמוסיף אותה מתחייב בנזק שייגרם לעובד. מדברי רש"י אנו למדים גם שהתקן היה שונה ומותאם לגודלו של האדם והמשקל המירבי המותר לנשיאה של 30 קב מתאים לסבל בינוני. יתכן שהיה קיים תקן שונה לאנשים גדולים או קטנים אך על כך לא ניתן ללמוד מסוגיה זו.

מדברי רש"י למדנו על קיומו של תקן תעסוקתי של משקל נשיאה מרבי לסבל בינוני כבר בתחילת האלף הראשון.

האם תקן זה נשאר קבוע או שהוא השתנה לאורך הזמן? התייחסות לשאלה זו נמצא בפירוש על השולחן ערוך שנכתב על ידי רבי יהושע פלק כץ: הכתף שהוסיף כו'. פירוש, אם שכר אדם פועל אחד לשאת לו משא בכתף למקום פלוני, והטעינו חלק אחד מל' יותר ממה שרגיל להטעין בפעם אחת, והפועל סבר שהטעינו כפי המנהג. ומ"ש שהוסיף על משאו קב אחד, הוא ע"פ הברייתא שם [[ב"מ] דף (ס') [פ'] ריש ע"ב], ופירש רש"י שם [ד"ה קב] דשיעור משא כתף בימיהן הוא ל' קבים, וממילא התוספת לחייב עליה באונסין הוא קב. ומפורש שם בגמרא דחכמים שיערו בכל דבר דהיינו בכתף ובחמור ובגמל ובספינה לחייב באונסין בהוספה אחד מל' שלא מדעת הנשכר, ומינה יש ללמוד לכל זמן וזמן דאם יוסיף השוכר חלק אחד מל' כפי המנהג להטעין שחייב באונסין. (סמ"ע – סימן שח)

רבי יהושע כץ, טוען שהתקן התעסוקתי שמוצג על ידי רש"י הוא דבר דינאמי. שלוש קב היה המשקל המירבי שמותר לנשיאה "בימיהן" – כלומר בראשית האלף הראשון לספירה. אולם תקן זה משתנה מעת לעת. אולם התוספת שנחשבת לתוספת משמעותית של משקל שמחייבת את המעביד בנזיקין אינה משתנה על פני ציר הזמן. על פי רבי כץ מדובר על תוספת של אחד חלקי שלוש של המשקל המירבי. כלומר אם התקן למשקל מירבי שמותר לנשיאה משתנה מ-40 ק"ג ל-30 ק"ג תוספת משקל משמעותית תשתנה מ-1.3 ק"ג ל-1 ק"ג.

על הדינמיות של התקן התעסוקתי מצאנו גם התייחסות בשו"ת ו"יען יוסף", אורח חיים סימן שיג. תשובה זו נכתבה על ידי רבי יוסף גרינוולד, לשאלה שנגעה למשא שנים עשרה האבנים שנלקחו מהירדן והוקמו בגלגל בעת כניסת בני ישראל לארץ ישראל כמתואר בספר במדבר (פרק יג פסוק כג). על פי האמור במקור, המשקל של כל אבן היה ארבעים סאה והוא פי שמונה

מהמשקל המירבי של 30 קב ששווים לחמש סאין. ההסבר שנותן רבי יוסף גריונוולד בתשובתו לפער בין המשקל שנישא בתקופת כניסת בני ישראל לארץ לתקופת המשנה הוא שנשתנה כוח בני האדם במהלך אלף שש מאות שנים שחלפו בין שתי תקופות אלו. שינוי זה מסביר את הצורך לשנות ולהוריד את המשקל המירבי שניתן לנשיאה.

תקופת חביון (Latency Period) ברפואה תעסוקתית

אחד העקרונות החשובים ברפואה התעסוקתית המודרנית הוא תקופת החביון הארוכה שחולפת בין חשיפה לגורם הסיכון התעסוקתי והופעת הנזק כתוצאה מחשיפה זו. עיקרון זה של תקופת חביון עולה מחידוש שכתב הרב נתן נטע שפירא על פסיקתו של הרי"ף לגבי "קב לכתף" שהוזכרה לעיל.

והלכתא כוותיה לשון רבינו... ואין הלכה נמי כאביי דאמר בשחבטו לאלתר אלא אפילו לא חבטו לאלתר מיחייב בהזיקו שמחמת שנתייגע נכנס בו חולשא והוזק לאחר שעה **ואפילו בזמן מופלג** אם רואין שמתנוונה והולך. (חידושי אנשי שם).

מתשובה זו אנו למדים כי העיקרון של תקופת חביון ארוכה שחולפת בין חשיפה לגורם סיכון תעסוקתי להופעת הנזק כתוצאה מהחשיפה היה ידוע ומוכר בעולם המשפט העברי. אביי שההלכה אינה כמותו סבר שהחיוב של המעביד הוא רק במקרה שהנזק הופיע מידית לאחר הוספת המשקל על ידי המעביד על המשקל שהסבל נשא. אולם ההלכה כפי שכותב הרב שפירא היא שהמעביד חייב בתשלום נזקים שמופיעים גם לאחר זמן רב מהאירוע עצמו – בזמן מופלג. כלומר, הסבל אינו יכול, למעשה, לקבל החלטה מושכלת להשלכת המשא העודף, כל עוד חסרה לו הידיעה על קיומו של עודף משקל, מפני שהוא סבור שחולשתו נובעת מיגיעת הנשיאה.

"קב לכתף" כסטנדרט במשפט העברי ובמשפט הישראלי

"קב לכתף" הוא הוראת דין או הלכה שעוסקת בשאלת האחריות לנזק שנגרם לעובד שהוא סבל כתוצאה ממשקל עודף שהוסיף לו המעביד על גבי המשקל שנישא. הוראת דין או הלכה זו עוסקת בתשובה לאירועים של תאונות עבודה שהיו שכיחים בארץ ישראל בראשית האלף הראשון היכן שפעילות כלכלית ענפה התנהלה כולל בתחום הבניין, כדוגמת בניית בית המקדש, בניית ערים כקיסריה והנמל שלה ועוד. סבלים או כתפים נדרשו להובלת משאות ממקום למקום ותאונות כתוצאה מנשיאת משקל רב מדי היו דבר שכיח. הוראת דין זו מראשית האלף הראשון הופכת במשפט העברי כפי שראינו למקור לדיונים ופסיקות גם באלף השני. אחת הדוגמאות בהן ניתן לראות כי סוגיה זו הופכת ל"סרגל משפטי" בעת דיון על אחריות

מעביד לנזקים שנגרמים לעובדיו כתוצאה מפעולותיו מובאת בתיאור של תאונת עבודה מזעזעת שהתרחשה בפולין במאה השבע עשרה ונדונה בשו"ת צמח צדק (הקדמון) סימן צג. משו"ת זה ניתן ללמוד על תיאור של תאונת עבודה שארעה לנער שהיה משרתו של סוחר בשם יעקב כץ. הנער ליווה וסייע לסוחר בעת מסעו בין מקומות המסחר השונים בפולין. ביום חורפי, הסוחר והנער נכנסו לאחת האכסניות בדרך, בעת שמזג האוויר הפך לסוער. לקראת שעות הצהריים של אותו יום, שהיה יום שישי בשבוע, כשהסוחר היה אמור להמשיך בדרכו כדי שיוכל להגיע לקראת שבת לעיר ניקלשברג, בה היה אמור לשהות בשבת, הוא שאל את הנער אם ברצונו להישאר באכסניה בגלל מזג האוויר הקשה או שברצונו להמשיך וללוותו. הנער השיב לסוחר, כי ברצונו להמשיך במסע ולא להישאר באכסניה במהלך סוף השבוע, או בלשון השו"ת "מוטב לי לילך ולאכול מן העגול שאופין בתבשיל של שבת". ניסיון של בעל האכסניה עצמו לשכנע את הנער להישאר – גם הוא לא עלה יפה. השניים יצאו להמשך מסעם ומזג האוויר שהחמיר הפך את המסע לבלתי אפשרי מבחינת הנער. הוא ביקש מהסוחר שישאירו בדרך ושיצא להזעיק עזרה מהעיר הסמוכה. הסוחר הגיע לעיר בכוחותיו האחרונים ואף הצליח להזעיק עזרה אך זו לא הצליחה לאתר את מקום הימצאו של הנער מאחר שהשלג נערם בצידי הדרכים. במהלך השבת נמצא הנער מת.

השאלה שנשאלה בשו"ת זה היא האם הסוחר אחראי למקרה טרגי זה. התשובה שנותן הצמח צדק שאין דומה מקרה "קב לכתף" למקרה זה, מאחר שבמקרה של "קב לכתף" הסבל אינו יודע את שהמעביד יודע שמדובר על תוספת משקל מעבר למשקל המירבי שניתן לנשיאה. במקרה הנוכחי הסוחר נתן לנער את האפשרות להישאר באכסניה ולא להמשיך בדרך הקשה. הנער עצמו בחר להמשיך בדרך מכיוון ששיער שיש לו את הכוחות לכך. הואיל והוא נחשב בר דעת והיה חופשי לקבל החלטה, אין הסוחר אשם במקרה טרגי זה. השו"ת ממשיך ודן גם בהיבטים אחרים שקשורים לתאונת עבודה טרגית זו ושואל האם היה על הסוחר להניח את הנער לבדו בדרך או שהיה צריך להישאר איתו וגם על כך הוא משיב כי הסוחר היה צריך קודם כל להציל את עצמו וחיי קודמים מאחר שהוא היה מסכן גם את עצמו במידה והיה נשאר עם הנער.

דוגמא לכך שסוגיית "קב לכתף" הופכת לסרגל המשפטי גם במשפט הישראלי המודרני ניתנת להדגמה מפסק דין ת"א 4072/02 **רוני צדוק נ' הבנק הבינלאומי הראשון בע"מ ואחרים**. פסק הדין ניתן בכ"ט סיון תשס"ו - 25.6.06 ובו נדון ענינו של עובד הבנק הבינלאומי שנפגע במהלך עבודתו בסניף בנק בו בוצעו שיפוצים. העובד נפל בעת עבודתו בבנק בעקבות

עבודות שיפוצים שבוצעו בסניף. לטענתו פגיעתו היא תוצאה ישירה של רשלנות הבנק שלא דאג לסביבת עבודה בטוחה לעובדים. הבנק הכחיש את קרות התאונה ובכל מקרה הטיל את האשם התורם על העובד בכך שלא נזהר מספיק. השופט נחום שטרנליכט פסק לטובת העובד וחייב את הבנק בתשלום פיצויים לעובד שנפגע. בפסק דינו כותב השופט שהתוצאה שהוא הגיעה אליה לחייב את המעביד בתשלום הפיצויים עולה גם מהאמור בסוגיה "קב לכתף". וזו לשונו של השופט שטרנליכט בהתייחסו לשאלת אחריות המעביד בתאונה בה נגרם נזק לאחד מעובדיו.

"נראה כי לתוצאה דומה היינו מגיעים גם מתוך עיון במקורותיו של משפט עברי. בתלמוד הבבלי נאמר "תנו רבנן קב לכתף"..." עולה מדברי רב אשי שלמרות קיומה של רשלנות תורמת כביכול מצידו של הפועל אין זה מהווה טענת פטור למעביד אשר יהיה חייב בנזקיו המלאים של הפועל. זאת בשל העובדה, כי פועל מנסה לרצות רצון מעבידו ולמלא המטלות שהוטלו עליו כאשר את הקושי בביצוע המטלה הוא תולה בו בעצמו. אמנם האמוראים אביי ורבא חלקו על דבריו אלו של רב אשי אך אין חולקים על עצם העיקרון שמעביד יהיה חייב בנזקים שנגרמו לפועל במהלך עבודתו בשל מעשה רשלני של המעביד. מכל מקום פוסקים רבים פסקו כשיטתו של רב אשי".

דיון

רפואה תעסוקתית בעולם המודרני היא בעיקרה רפואה מונעת. הפיקוח על בריאות העובד נועד לשמור על בריאות של העובד ולמנוע ממנו להיפגע ולחלות במחלות מקצוע. הפיקוח על בריאות העובד מתבצע הלכה למעשה באמצעות הניטור הסביבתי – בדיקות סביבתיות תעסוקתיות, וניטור ביולוגי – בדיקות רפואיות תקופתיות. על מנת לאפשר לעובד הממוצע לעבוד בחשיפה לגורמים מזיקים שונים ולא להיפגע במשך כל תקופת שנות עבודתו נקבעו תקני חשיפה גבוליים מירביים. לכל גורם סיכון יש ערך סף גבולי מירבי מסוים הנקרא TLV או Threshold Limit Value שמאפשר עבודה ללא פגיעה באדם העובד שחשוף לגורם הסיכון מבחינה בריאותית בכל תקופת חיי העבודה שלו. עובד שחשוף מעל לערך הסף הגבולי המירבי, עלול להיפגע מבחינה בריאותית ולחלות במחלת מקצוע. גם לגבי הרמה וטלטול ידני של משקל נקבעו תקנים על ידי שני ארגונים אמריקאיים NIOSH (המקביל למוסד לבטיחות וגהות בארץ) ו-ACGIH שהוא ארגון

וולונטארי של היגייניסטים תעסוקתיים אמריקאיים. ערכי TLV שמתפרסמים על ידי ACGIH מקובלים ברוב ארצות העולם המערבי.⁸

תחיקת העבודה בישראל כוללת התייחסות ל"חשיפה מרבית מותרת" ל"גורמים כימיים ופיסיקליים" וזאת על פי תקנות ארגון הפיקוח על העבודה (ניטור סביבתי וניטור ביולוגי של עובדים בגורמים מזיקים) 1990. בנושאים מסוימים כולל הרמה וטלטול ידני של משאות, ערכי החשיפה במבוגרים כפופים למתפרסם על ידי ACGIH מדי שנה⁹. המחוקק הישראלי מתייחס ספציפית לגבולות הרמה מותרים רק בהקשר לבני נוער (תקנות עבודת הנוער [עבודות אסורות ועבודות מוגבלות] התשנ"ו-1995). הערך המירבי של משקל שמומלץ לנשיאה על ידי ACGIH הוא 32 ק"ג ועל פי NIOSH מדובר על משקל מירבי של 23 ק"ג¹⁰. הערך המירבי של משקל המותר בהרמה וטלטול בעיין המודרני על פי ACGIH או על פי NIOSH תלוי במשתנים שונים כגון זמן עבודת ההרמה בשעות, מספר ההרמות שמתבצעות בשעה, מרחק הידיים מן המטען בעת התפיסה, אך לא בגודלו של האדם שאמור לשאת את המשא. על פי פירושו של רש"י התקן של 30 קב כמשקל המירבי המותר להרמה וטלטול בתחילת האלף הראשון לס' היה מותאם לאדם בינוני ואמור להשתנות בהתאם לגודלו של האדם.

מעניין לציין כי המשקל המירבי המותר להרמה וטלטול שהיה נהוג במאה הקודמת במדינות רבות היה 55 ק"ג. NIOSH הורידה את המשקל המירבי המותר להרמה וטלטול מערך של 40 ק"ג ל-23 ק"ג ב-1991 בעקבות המידע כי רוב ההרמות של משאות נעשים במרחק של 25 ס"מ מהגוף ולא 15 ס"מ, נתון שנלקח בחשבון בחישוב הקודם של המשקל המירבי המותר בהרמה וטלטול שהיה נהוג בשנות השמונים של המאה העשרים¹¹.

הצורך בשינוי ערכי החשיפה המותרת על פני ציר הזמן שמוכר ברפואה התעסוקתית המודרנית אינו חדש והיה מוכר במשפט העברי על פי מקורות שונים שצוטטו בעבודה זו (סמ"ע – סימן שח ושו"ת ויען יוסף אורח חיים סימן שיג). בנוסף, מהאמור לעיל עולה כי התקנים המרביים להרמה וטלטול משאות שהיו מקובלים במאה העשרים, 40-55 ק"ג, לא היו שונים בהרבה מהתקן

8. ל. נעים. **הפיקוח על בריאות העובד**. המוסד לבטיחות וגיהות. 2002. (עמ' 86-92).
9. American Conference of Governmental Industrial Hygienists inc. Threshold Limit Values and Biological Exposure Indices, 2009.
10. Applications Manual for Revised NIOSH lifting equation: <http://www.cdc.gov/niosh/docs/94-110/>
11. Darby F. Biomechanics. In: ILO Encyclopedia of Occupational Health and Safety. 4th Ed. J.M Steelman, Editor. 1998. 29.33-29.35.

המרבי להרמה וטלטול של משאות שהיה נהוג על פי המשפט העברי בתחילת האלף הראשון לס' (40-69 ק"ג בתלות בשיטת חישוב משקלו של קב).

עיון בסוגיית "קב לכתף" מוכיחה כי במשפט העברי היה מקובל תקן רפואי תעסוקתי של משקל מרבי שהיה מותר להעמיס על סבל. האם לתקן רפואי תעסוקתי זה היתה מקבילה גם במשפט הרומי? שאלה זו נשאלת מאחר שרומי שלטה בארץ ישראל בראשית האלף הראשון לספירה ויתכן שהבסיס לתקן במשפט העברי לקוח מהמשפט הרומי. בחיפוש באנציקלופדיה של החוק הרומי¹² לא נמצא כי הערך כתף (Bayulus בלטינית) מופיע בפרסומים אלו וכן לא עדות לקיומו של תקן בריאותי תעסוקתי שעוסק במשקל מירבי שמותר להרמה.

העובדה שאין מקבילה לתקן הבריאותי תעסוקתי במשפט העברי שעוסק בהגנה על העובדים במשפט הרומי ניתנת להסבר גם בראיה היסטורית של המתרחש ביוון וברומי באותה תקופה. חוקרים הרבו להדגיש את הניגוד בין תפיסת חז"ל על ערכה של המלאכה לבין היחס השלילי למלאכה המתבטא בספרות ההגות והשירה של היוונים והרומאים. גם העוסקים בחקר יון ורומי מדגישים יחס שלילי זה, שהיו לו מהלכים בתקופות מסוימות, גם בקרב המוני העם. לפיו, אין מלאכת כפיים ראויה לאיש מכובד וחופשי ופחות מכל העבודה השכירה. בתחום זה לא ניכרה השפעת תרבות האומות על ישראל על אף לחץ שלטונם והיו לכך לפי מ. איילי סיבות שונות. מ. איילי טוען כי ביוון וברומי נתרבו העבדים וגדל סחר העבדים הזרים שכבשו את שוק העבודה. פרט לעונות החקלאיות הבורעות נעשו שירותיהם של השכירים החופשיים מיותרים. התרוששותם גדלה וממילא התפשטה הדעה במעמדות הגבוהים שכל מלאכה ובמיוחד העבודה השכירה אינה ראויה לאדם בן חורין⁶.

לתקן הבריאותי תעסוקתי שעוסק בהגנה על עובדים אין מקבילה גם בחוק הקאנוני. החוק הקאנוני של הכנסיה הקתולית הוא חוק דתי בעיקרו ובמסגרת זו קיימת גם מחויבות לדאוג לבריאות העובד ובטיחותו. אולם אין החוק הקאנוני עוסק בעניינים אזרחיים פרטניים מסוג אלו שנדונים בסוגית "קב לכתף" וההחלטה לגבי משקל מרבי שמותר לנשיאה תלויה בחוק המקומי בכל מדינה ומדינה¹³.

12. Berger A. Encyclopedic dictionary of Roman Law. Philadelphia. American Philosophical Society, 1953.

13. Code of Canon Law, promulgated by Pope John Paul II on 25 January 1983, canons 231 § 2 and 1286.

בהלכה האסלאמית לא נקבעו תקני סף גבולי מרבי או TLV בעבודה. הגישה היא שהמעביד אינו יכול להכריח את העובד לעשות מעבר ליכולתו או כפי שמבטא זאת הקוראן "אללה לא יטיל על נפש לשאת יותר מכפי יכולתה (סוראת אל בקרה 2, 286)¹⁴."

מעיון בספרו של ב. רמזיני "מחלות עובדים"¹⁵ שפורסם לראשונה ב-1700, נחשב לאחד מספרי היסוד הראשונים בתחום הרפואה התעסוקתית לא נמצא אזכור לקיומו של תקן רפואי תעסוקתי לגבי משקל מירבי מותר להרמה או כל תקן רפואי תעסוקתי אחר.

מהאמור לעיל עולה כי המשפט העברי הוא המקור הראשון שידוע עד כה לקיומו של סף גבולי מרבי או TLV ברפואה תעסוקתית והוא הקדים בכמעט אלפיים שנה את הרפואה התעסוקתית המודרנית שעבודתה המונעת מבוססת בין השאר על תקנים אלו.

הסוגיה שבה אנו עוסקים "קב לכתף" מעמידה במרכז את התוספת של קב למשא של הסבל. קב היא יחידת משקל כמותית ומדויקת שניתנת למדידה. המשפט העברי מדגיש את חשיבותם של מידות ושיעורין. השופט מ. זילברג במאמרו בסוגית מידות ושיעורין מציג את הסיבה לדגש שניתן במשפט העברי לכך וכותב שתכליתו של החוק להסדיר יחסים בין שני "בעלי דין" והסדר יחסים הוא הצבת גבולות ותחומין. המשפט העברי הן בחלקו האזרחי והן בחלקו הדתי או הפולחני אינו נוטה חסד לנומנות מופשטות הנתונות לשיקול דעת אלא מעדיף עליהן שיעורין מוחשיים שאפשר לשקלם ולמדדם במידות קצובות של משקל, זמן ושטח. פרופ' זילברג מדגיש כי הנחת המשפט העברי היא כי השיעורין שנקבעו על ידי חכמים, חופפים בהחלט גמור את הסיווג הרעיוני שבהם ללא כל ריווח "שולי" ביניהם. הוא "פורש עליהם דוק של דיוק שלא כמו במשפט המודרני הנזקק לשיעורין, בדלית ברירה תוך ידיעת אי הדיוק והשרירות שבהם". פרופ' זילברג מדגיש במאמרו ממקורות שונים במשפט העברי כיצד נקבעו שיעורים מתמטיים מדויקים בתכלית של ערך מסוים ו"אף לא כמלוא הנימה יותר". פרופ' זילברג מזכיר את התייחסותו של רש"י לנושא המידות "כל מידת חכמים כן, העמידה יתד ולא תימוט" (כתובות דף קד, ע"א). רש"י מציג בפסוק זה לפי פרופ' זילברג את כל הרעיון כולו. "שיעור הוא יתד בה נתלית ההלכה, שאלמלא כן ההלכה מתמוטטת. השיעורין הן שלד ההלכה ועליה היא קורמת עור ובשר ואם אינך נכנע למרותם, נמצא אתה מוציא את עצמך

14. Hakim M. Said. The employer and the employee – Islamic concept. Dar Al-Fikar Al-Islami, Pakistan, 1972

15. Ramazzini B. De Morbis Artificum Diatriba (Diseases of the Workers). 1700.

מתחומי ההלכה, זו היא היתד שאליה התכוון רש"י במאמר הנפלא הנ"ל. את השיעורין מוצאים בסוגיות שונות של המשפט העברי כפי שמפרט פרופ' זילברג במאמרו כולל דיני ממונות, כושר משפטי, תכונות גוף ונפש, דברים שבינו לבינה, דיני איסור והיתר, דיני נפשות, קדשים, טהרות ורבים אחרים זולתם. על פי פרופ' זילברג הצדקת השיעור היא גם נכונות מבחינה סטטיסטית וגם עקב נחיצותו המעשית ככלל של משפט¹⁶.

מהדיון דלעיל עולה כי סוגיית "קב לכתף" מוציאה את הנושא מתחום רשלנות, מצג שווא והטעיה בדיני נזיקין אותם יש להוכיח לאחר קרות הנזק. במקרה זה נקבעה הוראה חוקית הקובעת "תקן" מראש אשר העובר עליה עובר במה שמכונה במשפט המודרני "הפרת חובה חקוקה" שהיא עוולה בנזיקין הנבדלת מעוולת רשלנות.

המקורות שהוצגו בעבודה זו בסוגיית "קב לכתף" הצביעו על ידע בתחומי הרפואה התעסוקתית במקורות המשפט העברי שרלבנטיים גם בעידן המודרני. נושאים כגון תקופת חביון שחולפת בין חשיפה לגורם הסיכון והופעת הנזק, קשר סיבתי ישיר ועקיף בין חשיפה לגורם סיכון והופעת הנזק, תקן רפואי תעסוקתי לחשיפה מירבית מותרת והשתנות התקן על פני ציר הזמן מצאו את ביטויים בסוגיית "קב לכתף". החוק הישראלי המודרני שבא להגן על בריאות העובד ועל בטיחותו מחייב את המעביד למסור לעובד מידע על גורמי הסיכון בעבודתו ולהדריך אותו בדבר מניעת סיכונים והגנה מפניהם (תקנות ארגון הפיקוח על העבודה [מסירת מידע והדרכת עובדים] התשנ"ט-1999). לימוד סוגיית "קב לכתף" מאפשר לנו כיום לנסח את המידע שהיה על המעביד בתחילת האלף הראשון לספירה למסור לעובד בדבר הסיכונים שיש בהרמת משא כבד מעל למשקל המרבי המותר. לימוד זה מאפשר לנו גם לדעת מהו המידע שהיינו מוסרים למעביד על סיכונים שיש בהרמת משקל עודף על ידי העובדים בפרט ואת הסיכון הכללי שעובד יכול לקחת על עצמו גם לנוכח חשיפה אסורה לגורמי סיכון בעבודה מסיבות שונות כולל הסתמכות העובד על המעביד שזה מוסר לו מידע מלא ודואג לבריאותו בבחינת "ואליו הוא נושא את נפשו" (דברים כד, יד-טו).

לספרות המשפט העברי יש חשיבות רבה גם ככלי למחקר של ההיסטוריה של הרפואה התעסוקתית וזאת לאור הלקונה שקיימת בתיעוד הרפואה התעסוקתית באלף הראשון ובמאות הראשונות של האלף השני לספירה לעומת העושר של ספרות המשפט העברי בתקופה זו. במאמר שסקר את ההיסטוריה של הרפואה התעסוקתית כותב מ. גוטשפלד כי בין גאלן שהיה רופא כירורג בחצרו של הקיסר מרקוס אורליוס (Galen)

16. מ. זילברג, **כך דרכו של תלמוד**, ירושלים, מפעל השכפול, תשכ"ד, 1964.

לרמזיני (1700 Ramazzini לס') קיימת עדות מועטה על תשומת לב לבריאות העובד או לרפואה תעסוקתית. גוטשפלד מכנה את התקופה הזו עד לשנת 1200 לס' התקופה השחורה או The Dark Ages. הוא מתאר התקדמות שחלה בתקופה זו בתפיסות חדשות בתחום הארכיטקטורה שהביאו לבניית קתדראלות מרשימות בגודלן ובעיטוריהן. אולם לא קיים שום תיעוד על הפגיעות ומקרי מוות בקרב העובדים שעסקו בבניית מבנים אלו. הגילדות של אנשי המקצוע שקמו בגרמניה ובאנגליה הגנו על האיגוד המקצועי מפני כניסה של אנשים נוספים לאיגוד אך לא תועדה ההגנה על אנשי המקצוע מפני הסיכונים שכרוכים בעבודתם¹⁷.

סיכום

מצודתה של ספרות המשפט העברי פרוסה בסוגיית "קב לכתף" במשך 2000 שנה על פני כל העולם העתיק של אותה תקופה, החל מבבל במזרח דרך ארץ ישראל ומדינות הים התיכון, מצרים וצפון אפריקה, מדינות אירופה כולל ספרד צרפת פולין ועוד ואף שלוחות לה בעולם המודרני במדינות שונות כולל בפסיקה הישראלית כפי שהודגם בפסק דין של בית משפט השלום בישראל משנת 2006. אי לכך הלקונה או החלל בתיעוד ההיסטוריה של הרפואה התעסוקתית באלף הראשון ובמאות הראשונות של האלף השני יכולים להתמלא עם מידע רב ערך מהספרות העשירה של המשפט העברי שפרחה בעולם היהודי בתקופה זו.

נחמיה שמש

שלמי תודות – המחבר מודה לפרופ' אהרון אופנהיימר, הרב אודיאל חרד ועו"ד רפי שיוביץ על סיועם ועזרתם בהכנת מאמר זה

הערה: חלק מהנתונים שמוצגים בעבודה זו הוצגו במסגרת הכנס הבינלאומי 4th International Conference on the History of Occupational and Environmental Health שהתקיים ביוני 2010 בסן פרנסיסקו ויפורסמו במסגרת חוברת תקצירי כנס זה.

17. Gochfeld M: Chronological History of Occupational Medicine. JOEM 2005;47: 96-114.